ئاستەنگەکانی رەخنەی کوردی ....
س□ران مح□م□د

نووسەری ناوداری جیهانی (گابریل گارسیا مارکیز) لەگە□ ئەو هەموو تواناو ل□هاتوویيانەی لە دنیای نووسیندا هەیبوون، لە دوانامەکانی ژیانیدا ئاوات بەوە دەخوازێت بریا زیاتر بژیایە تاکو زیاتر بیری ل□ شت□کان د□کرد□و□و پەلەی لە دەرب□ینیان نەدەکرد. ئەی چی سەبارەت نووسەران□کی نەوەی نو□ وەم□د□رن کە ز□ر لە ئاستی بەرهەمەکانیان د□نیان و تەنانەت بوار□کیش ب□ وتو□ژو گو□گرتن ناه□□نەوە لەبارەیانەوە؟ کە لە راستیدا رەخنە بەو مانایە نایەت کە ئەو ج□رە کەسانە بە ش□وەی عاتیفی ل□ی دە□وانن بەوەی (بابەت) و (کەس) ت□کە□او بکەن! ئەوە هاوچەرخترین دیاردەو شیمانەی رەخنەی جیهانییە□ کە بابەتیانە تەنیا مامە□ە لەگە□ دەقدا دەکات و نووسەر دادەب□□ت لە جەوهەری ل□ک□□ینەوەکان. ب□ نا ؟ ئەو بازنە تەسکەی پەیوەندی و ناسیاویەکانی نووسەری لەسەر دادەمەزر□ت ز□ر ز□ر تەسکترە لەو بازنە فراوانەی سەرجەم خو□نەرانی جیهان، خو□ندنەوە ب□ ئەو دەقە دەکەن. بە ب□ بوونی هیچ ناسین□کی شەخسی پ□شوەختە ب□ نووسەرەکەی.

ب□گومان رەنگە ئەم ه□کارەش ب□ت کە بوو ب□تە ه□ی ئەوەی رەخنەگر□ك ب□ن□تە گ□ و بنووس□ت:
نووسەری کورد کبریایەکی بەتا□ی ت□دایە و ئەو ر□حە ئازادەی خو□ندنەوەی ت□دا نییە کە بەچاو□کی ب□لایەنە□وە سەیری دەقی داه□نەری بەرامبەر خ□ی بکات ، لەبەر ئەوەی وەکو پلەو بەرژەوەندی کەسایەتی سەیری نووسین دەکەن.(1)

ئەوەی زیاتر هانیدام ب□ تیشکخستنە سەر ئەم بابەتە دوا پە□توکی رەخنەنووس (دانا عەسکەر) بوو کەلەم چەند ر□ژەی رابردوودا سەرقا□ی خو□ندەوەی بووم، □اشکاویی ئەم پەرەگرافە وەستاندمی و پ□م باش بوو وەکو ز□ر لە ب□اوکراوەکانی تر پشتگو□ی نەخەین، چونکە کر□کی بابەت□کی بایەخدارەو ز□ر بەکەمی لای ئ□مە دەهروژ□ندر□ت، ئەو تیایدا دە□□ت:
رەخنە پەیوەندی بە ئاراستەی فیکرەوە هەیە، ئەوەی لەم دوایيانەدا بینیم لە هەند□ك نوسەرەوە بە ناوی رەخنە، رەخە و□ران دەکەن، نەك زیندووی دەکەنەوە، داخەکەم رەخنە لای ئەو ج□رە کەسانە وەك میل□کی د□داری ل□هاتووەو بە نووسەر□کەوە گرتی ئیتر پ□یان وایە کەسی تر

نووسەر نییە تەنها ئەو کەسە نەبێت کە ئەوان لەسەری دەنووسن.(2) تەواو هاوڕای ئەم بۆچوونەم سەبارەت بەشێك لە کاری رەخنەیی ئەمڕۆی کوردی، کە رەنگە ئەمەش هۆکارێك بێت لەوەی کەسانێك هەبن بڵێن: هێشتا کاری رەخنەییمان وەك پێویست پێنەگەشتووە.

یەکێکی تر لەو پەڕتوکە رەخنەییانەی پێش 4 ساڵ لە چاپدراو لە دنیای وێژەماندا هیچ کاردانەوەی نەبوو و ئاماژەیەکیشی پێنەدرا، کە بە هەمان شێوە چەندان بیروڕای ناوی جێی لێوردنەوەن ، پەڕتوکی (پراکتیزەکردن و تیۆریزەکرنی رەخنەی ئەدەبی) بوو کە تیایدا هەوڵدراوە خاڵ بخرێتە سەر پیتەکان و ئەو واقیعە تاڵەمان بۆ تاوتوێ بکات کە وێژەی کوردی پێدا تێدەپەڕێت، بۆ نموونە نووسەر تیایدا دەڵێت:
داهێنان لە رۆشنبیریی کوردیدا خوێندنەوەی بۆ نییەو دەتوانم بڵێم هێزێکی کاربەدەستی راگەیاندن هەیە بۆ کوشتنی داهێنان. لە رۆشنبیریی ئەدەبی کرچ وکاڵدا واتای نووسینی روکەشانە دەخولقێنێ، بەڵام دەقی داهێنەر لە رۆشنبیریەکی ئەدەبی چالاکدا دەتوانێ ببێتە هۆکاری خوێندنەوەی داهێنەرانە. لە زۆرینەی ناوەندەکانی ئەدەبی کوردیدا نووسینی داهێنەر هەمیشە نووسینێکی غوربەتاویی مرۆڤێکی غەریبە، کە لە نێو ژینگەیەکی پیسبوودا ئاخاوتن دەکات.(3)

لێرەدا جێی خۆیەتی بپرسین: ئایا رەخنە دەبێت وەك باران نەرم بێت هەر وەك چۆن هزرمەند (فرانك. ئەی . کلارك1860-1936) ئاماژەی پێدەکات، تاکو گەشەکردنی بەرهەم پەرەپێبدات، نەك کار لەسەر وشك کردنی رەگەکان بکات؟(4)

یان وەك رەخنەنووسی ناوداری ئەمریکی (نۆرترۆپ فرای1912-1991) دەڵێت: هیچ کەسێك توانای بەسەر ئازادی دەربڕیندا ناشکێت ئەگەر نەزانێت چۆن زمان بەکاربێنێت، ئەم جۆرە مەعریفەیەش خەڵات نییە، هێندەی فێربوون و کارلەسەرکردنە.(5)

ئەوەی لە بەرەنجامی لێوردبوونەوەی منەوە بۆ نووسینە رەخنەییەکانی ئەوڕۆمان لام گەڵاڵە بوو، هەرواش بۆ ئیزافەدانێك بەو دوو رایەی پێشووی رەخنەنووسەکانمان ئەوەیە کە تێبینی ئەوەم کردووە زیاتر رەخنەکان سەبارەت چەند فیگەرێکی میدیای وێژەی کوردین و بەس، لای زۆربە وەك مۆدێك دووبارە دەبنەوە، زۆر کەم دەقێکی داهێنەرانەی نووسەرێکی بزر خراوەتە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوەی رەخنەییەوە، کە لە واقیعی ئێمەدا دەبوو کارەکە بە پێچەوانەوە بێت، ئەو گەرهەرە شاردراوانە ئاشکرا بکرێن کە لای زۆربەمان ونن، بۆیە لێرەدا جێی

خۆیەتی بپرسین ئایا هۆکارەکەی لە نەبوونی دەنگی داهێنەرانەدایە؟ یان لە عەقڵیەتی شەرمن و داخراوی چاولێکردن؟ بۆ ئەم مەبەستە بە پێویستم زانی زیاتر تاوتوێی چەمکی رەخنە بکەین و تێڕوانینی زانستیانەمان بۆی، وامان لێبکات هەڵوێستەیەکی جدی بەرانبەر بنوێنین.
جێی ئاماژەیە کە زۆر سەبارەت رەخنەی ئەدەبی گوتراوەو نووسراوە، لەوانە: رەخنە ئەو کارەیە کە هەڵدەستێت بە راڤەو لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی هەر بەرهەمێکی وێژەیی، کەواتە رەخنەی ئەدەبی ئەوەیە کە دەپرسێت ئەدەب چییەو چ کار دەکات و چ بەهایەکی هەیە.(6)
هەرچی فەرهەنگی ئۆکسفۆردیشە ئاماژەی بەوە داوە؛ رەخنە بریتیە لە دیراسەکردن و وتوێژکردنی بەرهەمە وێژەییەکان، لەوانەش بۆ نموونە هەڵسەنگاندن و شیکارکردنی گرنگی و ماناکانیان. (7)

هەروەها رەخنەنووسیش زۆری لە بارەیەوە گوتراوەو نووسراوە؛ هەر لە سادەترینیانەوە کە دەڵێت: ئەو کەسەیە هەڵدەستێت بە کاری جیاکاریی باش لە خراپی کارە وێژەییەکان، ئەوە رەخنەگرە.(8)

کۆنسێپتی رەخنەگر کۆنە هێندەی کۆنێتی مێژووی مرۆڤایەتی، کە ئەزموون و ئاوەز و لۆژیك هاوشانی سیفەتەکانی رەخنەگر بووە، ئەم باسانەش لەلایەن هەر یەك لە فەیلەسوفە یۆنانییەکانەوە لەسەر وەستانی بۆ کراوە لەوانە (ئەفلاتون) و (ئەرستۆ) ، بۆیە ئەوانیش هەر لەسەرەتای لێکۆڵینەوەو نووسینەکانیانەوە، وەك(ئەرستۆ) کە لەبارەی رەخنەوە نووسیویانە تاکو ئەمڕۆمان کە چاپەمەنی و ئینتەرنێت پەرەی سەندووە، رەخنەگران خاوەن هزر بوون. وێڕای ئەوەی رەخنەگر بەو کەسانە دەگوترێت رۆشنبیریی و شارەزایی و بایەخدانیان وەك پێویست هەبێت سەربارەت کارە ئەدەبیەکان، بەڵام رەخنەگری راستەقینە ئەو کەسەیە کارێکی رەخنەیی کاریگەر بە ئاکام بگەیەنێت لە سۆنگەی گرنگیدانی هەمەکیەوە بۆ دەقە داهێنەرەکان.
وەك زیاتر شۆڕبوونەوە بە سیفەتەکانی رەخنەنووسی کارامەشدا باس لە سیفەتە وردەکانی کەسایەتی و ناخەکی رەخنەنووسی داهێنەر کراوە. لەوانە 2 جۆری سەرەکی ئاماژەیان پێدراوە، یەکێکیان سروشتییەو ئەوی تریان وەدەستخراوەکانە وەك رۆشنبیری و زانین و مەعریفە، هەروەها توانای پەیوەستکرنی قوتابخانەو تەوژمە داهێنەرە ئەدەبیەکان و رەخنەییەکانی هەبێت و بتوانێت دەستنیشانی بنەماو سەرچاوەی پێکهێنەرەکانی دەقە ناوازەکان بکات، تا توانای دەستنیشانکردن و ناسینەوەی تایبەتمەندیە هونەریەکانی هەبێت و کاری بەراوردکردنی بە واقیع و ڕێسا و قوتابخانە جۆراوجۆرەکان و

فەلسەفیە مۆدێرنیە جیهانیەکان و زەمەنەکەی بکات. ئیتر ئایا بە کار لەسەرکردنی بەشێکی دەق بێت یان هەموو.
هەرچی خەسڵەتە سروشتیەکانیشە وەك بوونی چەشەی بێندو هەمەچەشن، وردەکاری هەست و هەستەوەریی، بەرفراوانی دیدگا، کرانەوە بە رووی نوێدا، سەرنج وردیی و قوڵیی تێگەشتن.(9)

لە کۆتاییدا دەمەوێت ئاماژە بەوەش بکەم؛ ئەگەر هەر رۆشنبیرو خوێنەرێك ورد بێتەوە لە کرۆك و ناواخن و بنەما سەرەکیەکانی رەخنەی وێژەیی دەگاتە ئەو راستییەی کە بێ بوونی ئەم بنەمایانە رەخنەی دروست وەدی نایەت: لەوانە ئازادیی و رەهایی لە هەڵبژاردن و بڕیارو راڤەکردن، توانادارێتی هەڵێنجان و دۆزینەوەی دەقی رەسەن، بابەتی و زانستیبوون لەبەرانبەر ئەوەی پرەنسیپی ئیتیکی رەخنەیی(10) وەبەربێت، چونکە لە خودی خۆیدا رەخنە جۆرێکە لە دۆزینەوەو داهێنانی وێژەیی و ئەم کارەش زۆر ئەستەمترە لەوەی کەسانێك وەك مەدح و زەم تێی بڕوانن ، یان تەنیا لە ریزکردنی وتەو فەلسەفەی رەخنەنووس و فەیلەسوفە بەناوبانگەکاندا کورتی بکەنەوە، کە لەمبارەدا زیاتر دەچێتە قاڵبی کۆپیکردنەوە وەك لە هەڵێنجان و کەشفکردن و کردنەوەی کۆدە شاردراوەکان. . ئەوە رەخنەی کلاسیك بوو کە وشە بە وشە شیکاری مانای دەکردو ستایڵ و کەشی گشتی دەرەوەو ناوەوەی دەقەکان و نەگوتراوەکانی دەق و تەکنیك و ستاتیکە جۆراوجۆرەکانی فەرامۆش دەکرد، تەنیا جەختی لەسەر یەك لایەن دەکردەوە کە مانا بوو و بەها هەمەجۆرەکانی ترو بیردۆزە نوێکانی رەخنەی فەرامۆش دەکرد کە جیاوازی بە دیدگای تێروانین لە دەق دەبەخشن.

کەواتە ناکرێت بڵێین رەخنەمان نییە، ئەوە دەقی ناوازەیە کە لە پەیوەندییەکی راستەوانەدا رەخنە هەڵدەبژێرێت. هەرچەندە دەقنووس زۆر بێت، هەوڵی جدی داهێنان لەو کوچەو گوزەرانەدا فەرامۆش دەبن کە تەنیا بە پەلە وەك دەربڕینی ناخ و ئازارەکان یان بێ ئارەزوومەندی نووسین بنووسرێت، ئەوە رێژگارە تەتەڵەو بێژی دەنگە داهێنەرەکان دەکات و لە سەدان نووسەردا تەنیا رەنگە هێندەی پەنجەکانی دەست وپێی مرۆڤ ببنە جێی تێڕامان و وردبوونەوەو هەڵوێستە لەسەرکردن . داهێنانیش قۆرخ و موڵکی کەس نییەو دنیای ئەفراندن و خەیاڵ و تەکنیکە جۆراوجۆرەکان زۆر بەرفراوانەو بوارێکی یەکسانە لەبەردەم هەموو ئەو داهێنەرە هۆشمەندانەی دەزانن چی لە جیهان و دەوروبەریاندا دەگوزەرێت.

***

سێران محەمەد

پەراوێزو سەرچاوەکان

....

(1) پراکتیزەکردن و تیۆریزەکرنی رەخنەی ئەەبی،نەجات حەمید، ل 72، ساڵی 2013

(2)) ئەرگیومێنتی دژەکان. دانا عەسکەر ، ل69

(3) پراکتیـــزەکردن و تیۆریزەکرنـــی رەخنـــەی ئەەبـــی، ل 44،81، 73 ساڵی2013

(4) positivity-great-quotes-on-criticism

(5) Northrop Frye, The Educated Imagination، p.93

(6) Literary criticism St. Mary’s University، Diane Duesterhoeft.

(7) The Cambridge English Dictionary, literary criticism Meaning

(8) en wikipedia.org/wiki، literary criticism

9)) مفهوم الناقد، کاظم الزبیدي.

(10 Ethic) ئیتیك :